

Ема Крактус
Министарство финансија
Слађана Николић
Регионална агенција за развој и европске интеграције

ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ СРБИЈЕ ОД КРАЈА 19 ВЕКА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак

Основни циљ рада јесте анализа финансијских институција у Србији и њихов утицај на привредни развој земље, тачније финансијских институција Краљевине Србије и Краљевине Југославије од краја 19. века до Другог светског рата. Велики део пажње усмерен је ка економској зависности Србије од Аустро-Угарске и утицају домаћег и страног капитала на привредни развој Краљевине Србије све до Првог светског рата, као и на њено ослобађање економске зависности од северног суседа. Привредни развој Србије, кроз поменуте периоде, карактерише доста сличности. И данас, као и пре сто година, привреда Србије се налази у тешком стању. Излаз из кризе Краљевина Србија видела је у кредитирању привредника, подстицању извоза и отварању ка новим тржиштима. Захваљујући тој политици, Краљевина Србија је успела да се ослободи економске зависности од Аустро-Угарске. Данас, економија Србије у великој мери зависи од страних кредита и страних директних инвестиција. Да проблем буде још већи, та средства се јако слабу улажу у развој и производњу разменљивих добара, које би требало да буду основа привредног развоја. Поред анализе финансијских институција Србије из тог периода, посебна пажња посвећена је стању у којем се налазила привреда

Краљевине Србије, њеним највећим проблемима, као и зависности српске економије од Аустро-Угарске.

Кључне речи: привреда, економија, кредит, банка, берза, финансијске институције, Краљевина Србија, Аустро-Угарска.

1. ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД 1882. ДО 1918. ГОДИНЕ

Да ли су и колики утицај имале финансијске институције Краљевине Србије на развој српске привреде с' краја 19. века, тема је која, нажалост, није привлачила велику пажњу српских научника у 20. веку. Разматрање и анализа привреде Краљевине Србије с' краја 19. и почетка 20. века од значаја је, имајући у виду да постоји велика сличност између Србије на почетку 20. века и Србије на почетку 21. века. Те сличности анализираћемо из економског угла, тачније стања у српској привреди и утицаја, које су на њен развој имале финансијске институције Србије.

Укидање феудализма у Србији и почетак развоја приватно капиталистичких својинских односа, отпочео је са Хатишерифима из 1830. и 1833. године, када су формално укинуте феудалне дажбине, као и све обавезе сељака према спахијама. Такође, Законом о повраћају земље из 1839. године, уведено је власништво сељака над земљом, које ће касније бити потврђено Српским грађанским закоником из 1844. године.¹ Када је сељак стекао власништво над земљом, требао му је новац за обрађивање земљишта. С' обзиром да у то време у Србији није постојала ниједна финансијска институција, једини начин да српски сељак добије кредит био је да се обрати зеленашима. "Сељаци су зеленашима плаћали годишњу камату од 24% до 50%, а када су зајмили мање суме на кратко време, плаћали су годишње и до 120%".²

1) Драгана Гњаговић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд, 2007, стр. 54.

2) Весна Алексић, *Београдска задруга и њена улога у привредном развоју Србије крајем 19. и почетком 20. века*, 2012, <http://www.ubs-asb.com/Portals/0/>

Када је реч о настанку и развоју капиталистичког тржишта у Краљевини Србији, тај развој започео је оснивањем финансијских тржишних институција и акционарских друштава. Две најважније финансијске институције Краљевине Србије биле су: *Привилегована народна банка Краљевине Србије и Београдска берза*. Поред њих, утицајне финансијске институције биле су *Привилегована извозна банка а.д. и Прометна банка*.

Пре оснивања ових финансијских институција у Србији није постојала ниједна приватна и државна финансијска институција. Оснивањем истих у Краљевини Србији, које је отпочело осамдесетих година 19. века, српским трговцима и занатлијама је тада омогућено да траже кредите за своје пословање. Оснивањем и отпочињањем пословања Београдске берзе, Привилеговане народне банке Краљевине Србије, као и других утицајних банака, полако се назире почеци развоја финансијског тржишта Краљевине Србије. Међутим, приметно је да српско финансијско тржиште тога доба било је далеко иза европског.

Економски положај Краљевине Србије, упркос стицању независности на Берлинском конгресу 1878. године, био је изузетно лош. Као пољопривредна земља, Србија је своју економију првенствено заснивала на извозу, тачније на спољно трговинским односима са Аустро-Угарском. Привреда Краљевине Србије првенствено се заснивала на узгоју стоке тј. волова и свиња, које су биле главни извозни производ.

Колико је економија Краљевине Србије била везана за Аустро-Угарску, најбоље говори податак да су од 1878. до 1905. године, приходи од извоза у Аустро-Угарску чинили 80% укупних прихода од извоза.³

Први спољно трговински уговор са Аустро-Угарском Србија је, као независна држава, потписала 1881. године. Уговор⁴ је значајан зато што је њиме Србија била приморана да преда Аустро-Угарској статус најповлашћеније нације.

Casopis/2012/6/UBS-Bankarstvo-6-2012-Aleksic.pdf.

- 3) Преглед спољне трговине Краљевине Србије 1879-1890, Министарство финансија, 1891.
- 4) Трговински уговор између Србије и Аустро-Угарске потписан 1881. године био је на снази 10. година. Усвојене одредбе давале су му карактеристике трговинског уговора, као и царинског савеза

Овај статус је значао да Србија није могла другим државама понудити боље услове од оних, под којима је увозила робу из Аустро-Угарске.

После десетогодишњице важења тог уговора, нови трговински уговор са Аустро-Угарском потписан је 1892. године. У периоду важења трговинских уговора, Аустро-Угарска често је забрањивала увоз одређених производа (углавном свиња и говеда) из Србије, подсећајући је тако на њену економску зависност. Ова ограничења увоза, која су годинама постајала све учесталија, веома су лоше утицала на српску привреду. Главни извозни артикли Краљевине Србије били су волови и свиње, те је тако затварање угарске границе за те производе имало негативних последица по привредни развој Србије. “Ограничења за извоз српских производа 1882. године била су на снази током једне недеље, 1883. године скоро две недеље, а 1884. године током два месеца. Током 1890. године, те мере су завођене неколико пута; биле су на снази у последњих седам месеци 1894. године и у наредних десет месеци 1895. године; затим, шест месеци 1896. године и у периодима различите дужине у 1898., 1901. и 1902. години.”⁵

У време важења Трговинског уговора са Аустро-Угарском, потписаног 1881. године, привреда Србије и ниво њеног развоја, готово да се није мењао. Као последица економске зависности од Аустро-Угарске, Србија је на крају 19. века била слабо развијена привредна земља, која је само производила и извозила живу стоку, свеже воће и кожу, а увозила прерађене производе.⁶

Један од начина борбе српских власти против Аустро-Угарске економске доминације, био је изградња кланице 1895. године. Изградња је омогућила Србији да извози прерађене производе и тако се полако ослобађања економске доминације северног суседа. Да би се ослободила зависности од Аустро-Угарске, Србија је 1905. године почела преговоре са Бугарском о формирању царинске уније, да би исте године био закључен и Споразум о Царинској унији.

5) Трајан Стојановић, „Рационализација“ економије малог простора: Србија и велике силе 1881. и 1914. године, стр. 5., <http://www.sepa.gov.rs/download/odrziviRazvoj/Trajan.pdf>.

6) Исто, стр.5.

Овим споразумом је договорена слободна размена производа између две земље, као и укидање свих врста дажбина. Међутим, пошто су економски интереси Аустро-Угарске овим споразумом били угрожени, она је захтевала од Србије да укине одредбе Царинског споразума са Бугарском, што је и учињено.

Након пропалог покушаја остваривања економске сарадње са Бугарском, Србија покушава да се ослободи економске зависности од Аустро-Угарске, продубљујући односе са Француском. Како би финансирала наоружање и побољшала своје железнице, Српска влада се окренула сарадњи са овом државом. Пристајући да све своје наруџбине артиљеријских оруђа упути француским индустријским предузећима, успела је да обезбеди зајам од 95 милиона франака од Француске.⁷ Последица ове сарадње са Француском био је Царински рат између Краљевине Србије и Аустро-Угарске, који је трајао од 1906. до 1911. године.

Трговински рат између Србије и Аустро-Угарске довео је до затварања границе северног суседа за производе из Србије. Као резултат тога, Србија је била принуђена да се окрене проналажењу нових тржишта и закључивању нових трговинских уговора. До 1884. године, Србија је имала само са пограничним земљама увоз и извоз робе: Аустро-Угарском, Босном, Румунијом, Турском и Бугарском.⁸ Са отпочињањем Царинског рата 1906. године, Србија се окреће ка проналажењу нових тржишта у Немачкој, Белгији и Енглеској.

Иако пре 1906. године Србија није имала економску сарадњу са овим земљама, Министарство народне привреде Краљевине Србије, на челу са тадашњим министром Костом Стојановићем, дошло је до података да је велики број производа, који је извожен у Аустро-Угарску, касније реекспортиран у друге европске земље. Дакле, истраживањем министарства привреде дошло се до закључка да је Аустро-Угарска производе из Србије увозила више као посредник, него као потрошач. “Вредност извоза у Аустро-Угарску, у периоду

7) Исто, стр.7.

8) Драгана Гњјатовић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд, 2007, стр. 70.

од 1899 до 1905. године је износила 396 милиона динара, али је од тога 203 милиона – више од половине – реекспортирано у друге земље, нарочито у Немачку и Белгију.⁹ Може се закључити да је Царинским ратом Аустро-Угарска изгубила положај посредника у трговини између Србије и других европских земаља.

2. ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ФОРМИРАЊЕ КАПИТАЛИСТИЧКОГ ТРЖИШТА И ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ

На основу Закона о *Привилегованој Народној банци Краљевине Србије*¹⁰, донетог јануара 1883. године, Привилегована Народна банка Краљевине Србије као централна банка, отпочела је са радом јула 1884. године. Оснивање Народне банке 1884. године пада у време пуштања у саобраћај прве железничке пруге у Србији, пруге Београд-Ниш (1884.), подизања Железничке станице у Београду (1884.) и железничког моста преко Саве за везу са ондашњим територијама, које су биле под управом Аустро-Угарске. Ови догађаји дали су велики подстрек привреди ондашње Србије.¹¹

Улога Привилеговане Народне банке дефинисана је на следећи начин: “У циљу да се јефтиним капиталима и добро уређеним кредитом, трговина и радиност у Краљевини Србији унапреди, Краљевска се Влада овлашћује да на основу закона који су овим законом прописани, установи Народну банку.”¹²

Познато је да Народна банка више пута мењала свој назив у складу са променама назива државе и државног уређења. Након Првог светског рата, променила је назив у Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, за-

9) Трајан Стојановић, „*Рационализација*“ економије малог простора: Србија и велике силе 1881. и 1914. године, стр. 8.

10) Закон о Привилегованој народној банци Краљевине Србије, донет јануара 1886. године

11) Милић Ф. Петровић, *Народна банка Југославије – више архивских фондова у једној институцији*, Архив, Часопис Архива Србије и Црне Горе, стр. 22.

12) Милан Шојић, Бранко Хинић, „130 година Народне банке Србије 1884-2014“, Банкарство 3, 2014. година, стр. 138.

тим у Народна банка Краљевине Југославије, док је за време полувековне комунистичке владавине носила назив Народна банка Југославије.

Привилегована народна банка Краљевине Србије основана је по узору на финансијске институције Западне Европе, тачније формирана је према угледу на Белгијску народну банку, која је у то време представљала једну од најбоље уређених централних банака Европе. Приликом оснивања централне банке, била су различита схватања у српској јавности о томе да ли банка треба да буде основана искључиво домаћим или страним капиталом. На мајској конференцији 1883. године, одлучено је да централна банка Краљевине Србије буде основана уз помоћ домаћег капитала. Према Закону о Привилегованој Народној банци предвиђено је и осам основних функција Народне банке:¹³

1. Есконтовање и куповина меница;
2. Куповина и продаја злата и сребра;
3. Давање зајмова за залог злата и државних обавезница;
4. Примање новца и других вредности у депозит на чување;
5. Посредовање за остваривање зајмова за потребе државе и предузећа;
6. Исплате и уплате за државне и привате кориснике;
7. Давање зајмова на бази пољопривредних производа;
8. Примање штедних улога.

Формирање централне банке у Краљевини Србији представљало је важан догађај, с' обзиром на значај који та финансијска установа има у свеукупном привредном и економском развоју земље.

Значај оснивања Привилеговане Народне банке Краљевине Србије огледао се и у чињеници што је банка добила искључиво право емитовања новчаница и старања о количини новца у оптицају.

Пре оснивања Привилеговане Народне банке, постојало је свега неколико новчаних завода и окружних штедионица, чији је капитал био веома мали. Све ове финансијске институције нису могле да подмире потребе новчаног и кредитног

13) Исто, стр. 142.

саобраћаја. Кредит је било јако тешко наћи, а и када би се нашао, био је толико скуп, да се њиме тешко могло служити.¹⁴

Друга финансијска институција од значаја у Краљевини Србији била је *Београдска берза* основана 1894. године. Треба нагласити да највеће заслуге оснивању Берзе припадају тадашњим београдским трговцима. Такође, велику улогу у оснивању Београдске берзе имао је и тадашњи министар народне привреде, Коста Таушановић.¹⁵ Захваљујући његовом раду, створени су услови да 1894. године дође до оснивања Београдске берзе, као самосталне, привате институције, подвргнуте надзору владе по угледу на већину тадашњих европских берзи.¹⁶

Београдска берза се налазила под управом државе, што је било последица изузетно лошег стања у коме се налазила привреда Краљевине Србије. Даље, према Закону о јавним берзама Краљевине Србије, држава је надзирала само исправност пословања Берзе и да није могла да утиче на њено организовање и управљање. Београдска берза била је мешовите природе и на њој се трговало робом, разним хартијама од вредности и монетама. Један од највећих циљева новоформиране берзе, било је јачање извозне трговине Краљевине Србије.

Од финансијских институција Краљевине Србије које су утицале на привредни развој земље, поред Београдске берзе и Привилеговане Народне банке, јесте оснивање *Привилеговане извозне банке ад*, *Прометне банке ад*, *Српског бродарског друштва* и *Класне лутрије Србије*.

Привилегована извозна банка ад., основана 1900. године, била је највећа српска банка до Првог светског рата, са главницом од пет милиона динара.¹⁷ У њеном оснивању

14) Драгана Гњатовић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд 2007. година, стр. 56.

15) Коста Таушановић (1854-1902) је био српски политичар и економиста. Био је оснивач Српског бродарског друштва и Класне лутрије.

16) Весна Алексић, *Спрега државе и акционарских банака у Србији до Другог светског рата – пример извозне банке ад.*, Банкарство 9-10, 2011. година, стр. 110.
http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2011/11_12/UBS-Bankarstvo-11-12-2011-Aleksic.pdf.

17) Весна Алексић, *Удружење банака Београд и српска финансијско-политичка елита између два светска рата*, Банкарство 5-6, 2011. година, стр. 76.

учествовали су тадашњи најпознатији београдски трговци, попут Петра Арамбашића, Драгутина Настића, Косте Ђурића.¹⁸ Пошто је највећи економски проблем тадашње Краљевине Србије био извоз, циљ формирања Привилеговане извозне банке био је да кредитира српске извознике.

Извозна банка, поред чињенице да је касније проширила своје пословање, никада није кредитирала индустрију, него само привреду. Извозна банка спадала је у групу значајних финансијских институција Краљевине Србије и допринела је развоју српске привреде онолико, колико су јој околности и могућности то дозвољавале. Основни циљ Извозне банке, приликом њеног формирања, био је да подстакне српску спољну трговину, која се налазила у великим проблемима, пре свега због економске зависности од Аустро-Угарске.

Године 1901., након оснивања банке, краљ Александар Обреновић и Народна скупштина, прихватају Закон о повластицама извозној банци ад. Према овом закону, основни циљ банке био је да помогне развој извозне трговине. Захваљујући овом Закону, банка је имала привилегован положај. Била је ослобођена плаћања царина, такси, пореза и имала је низ других бенефиција. Међутим, упркос свим привилегијама које је имала, извозној банци је било јако тешко да испуни свој примарни циљ, односно да побољша српски извоз и тако ослободи Србију економске зависности од северног суседа. Један од разлога неуспеха Извозне банке у остваривању свог примарног циља, била је и смена генерација управљачког руководства банке, која је дошла прилично рано.

Смрт истакнутих српских трговаца, попут Косте Таушановића, који су се налазили на челу банке, дошла је у незгодно време по само функционисање банке и то баш када су односи између Краљевине Србије и Астро-Угарске бивали све сложенији, што је за последицу имало све већи притисак на Извозну банку.

http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2011/5_6/UBS-Bankarstvo05-06-2011-Aleksic.pdf.

- 18) Весна Алексић, *Спрега државе и акционарских банака у Србији до Другог светског рата – пример извозне банке ад.*, Банкарство 9-10, 2011. година, стр. 112.

http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2011/11_12/UBS-Bankarstvo-11-12-2011-Aleksic.pdf.

Слична судбина задесила је и друге чланове Управе Извозне банке, попут Петра Арамбашића, Стевана Танасковића и Драгутина Настића. Одлазак ових људи и потреба за сменом генерације у случају Извозне банке, дошла је прилично рано.

Велики значај у модернизовању процеса у српској привреди на почетку 20. века имала је *Прометна банка а.д.* Као домаћа финансијска институција бавила се, поред банкарских послова, оснивањем и финансирањем предузећа у области дрвно-прерађивачке, рударске и металуршке индустрије.¹⁹ Банка је основана 1896. године и њен значај огледа се у томе што је прва кренула да уводи мешовит банкарски систем. Прометна банка је била прва банка у Краљевини Србији, која је кренула да своје послове усмерава ка грађевинским и трговинско-индустријским предузећима. Поред Привилеговане извозне банке ад., Прометна банка је била најјача домаћа финансијска институција, која је својим деловањем највише допринела развоју индустрије Краљевине Србије. Банка је 1909. године проширила своје делатности са дрвно-прерађивачке индустрије на бродарство и речни превоз песка и шљунка.²⁰ Златно доба, Прометна банка је доживела између два светска рата.

Велике заслуге у формирању домаћих финансијских институција припадају Кости Таушановићу, министру народне привреде између 1889. и 1891. године. Поред великог удела који је имао у формирању Извозне банке, Таушановићу припадају заслуге за оснивање *Класне лутрије Србије* 1890. године и *Српског бродарског друштва* 1891. године. Приходи од Класне лутрије Србије били су првенствено намењени унапређењу српске привреде. Од сваког добитка на лутрији, држава је користила одређени проценат за унапређење привреде. Српска државна лутрија названа је класна, зато што је свако коло лутријских добитака имало пет класа.²¹ Класна лутрија бавила и давањем

19) Весна Алексић, *Прометна банка а.д. у модернизацијским процесима у Србији у првој половини 20. века*, Банкарство 1, 2013. година.
<http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2013/1/UBS-Bankarstvo-1-2013-Aleksic.pdf>.

20) Исто, стр. 22

21) Светлана В. Неђић, *Зграда Класне лутрије*, Наслеђе, 2012. година, стр. 41.

краткорочних кредита привредницима. У циљу јачања положаја Србије на Дунаву и ослобађања економске зависности од Аустро-Угарске, основано је и Српско бродарско друштво.

Од домаћих финансијских институција, треба споменути и *Управу фондова*, која је деловала у оквиру министарства финансија Краљевине Србије, односно Министарства народне привреде. Управа фондова је основана 1862. године у циљу регулисања система дугорочног кредитирања. Она је заправо била кредитна установа и помоћна државна благајна. Међутим, Управа фондова у привредном животу земље није имала великог утицаја, с' обзиром на мала новчана средства којима је располагала.

3. КАКО СУ ДОМАЋЕ ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ПОМОГЛЕ ЊЕН ПРИВРЕДНИ И ИНДУСТРИЈСКИ РАЗВОЈ?

Велика економска зависност од северног суседа 80-их и 90-их година 19. века, принудила је владу Краљевине Србије да пронађе начин да се ослободи те зависности. Решење је било да Србија не извози живе свиње и волове, него да извози прерађене производе. Привреда Краљевине Србије у то време почивала је само на производњи и извозу живе стоке, свежег вођа и коже, док прерађивачка индустрија није постојала. Да би се кренуло у производњу прерађених производа, Србија је морала да изгради кланицу.

За покретање српске привреде, значајну улогу у изградњи кланичних предузећа имала је Привилегована Народна банка Краљевине Србије, која је финансијски помогла изградњу кланичних предузећа и грађење локалне железнице, за коју су такође била потребна велика новчана средства.

Из тога разлога, како би се обезбедио превоз стоке, од Српског акционарског друштва за клање и прераду стоке²² до београдске железничке станице, Министарство финан-

http://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2012/09/8/3_svetlana_nedic.pdf.

22) Крајем 1895. године у Београду се ствара Акционарско друштво за подизање сточног трга и велике кланице – Српско акционарско друштво за клање и прераду стоке;

сија је 1897. године настојало да дође до новчаног зајма од милион динара у злату, ради грађења железничке пруге.²³ Важна чињеница је да новчана средства за то нису тражена у иностранству, него се зајам тражио од домаћих финансијских институција.

Велику улогу у добијању кредита за грађење локалне железнице имали су домаћи новчани заводи, док је кључну улогу имала Привилегована Народна банка. Захваљујући њој, средства за грађење кланичне пруге брзо су обезбеђена, али проблем је био што Акционарско друштво за клање и прераду стоке није успело да обезбеди довољну суму новца за изградњу сточног трга и кланице.

Тако 90-их година 19. века, велики проблем за српску привреду представљало је затварање границе са Аустро-Угарском. Преполовљени извоз стоке представљао је огромну штету за српску привреду. Како би се што пре изградила кланица и сточни трг, Привилегована Народна банка је купила акције Друштва за клање и прераду стоке и тако финансирала другу половину инвестиција за изградњу сточног трга и кланице.²⁴

Можемо закључити да је захваљујући Привилегованој Народној банци Краљевина Србија добила своју прву кланицу на почетку 20. века. Изградњом првих кланица у Србији, Аустро-Угарска је изгубила главно средство за очување своје политичке и економске доминације.

4. ИНДУСТРИЈСКИ РАЗВОЈ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Поред утицаја страних и домаћих финансијских институција на привредни развој, треба напоменути утицај који су те институције имале и на индустријски развој Краљевине Србије. Привредни развој земље није био потпун без индустријског и обрнуто, стога ће се посебна наредна целина посветити индустријском развоју.

23) Збирка закона, уговора и погодаба о српским зајмовима, Управа државних дугова при Министарству финансија, Београд, 1899. година.

24) Драгана Ђаатовић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд 2007. година, стр. 68.

Србија је на крају 19. века била првенствено привредна земља, у којој је развој индустрије био ограничен зависношћу од Аустро-Угарске. Српска влада је више пута настојала да подстакне развој индустрије специјалним повластицама 1873. и 1898. године. Циљ ових повластица био је да се подстакне израда прерађевина. Законом о потпомагању индустријских предузећа из 1873. године, повлашћена предузећа била су ослобођена од плаћања царина на увоз машина и материјала, и бесплатно су могла да користе државне и општинске шуме и земљишта.²⁵ Међутим, ове повластице државе нису биле довољне за озбиљнији развој српске индустрије.

Колико је развој српске индустрије био зависан од Аустро-Угарске, доста говори податак да је током десетогодишњег важења Трговинског уговора са Аустро-Угарском из 1881. године у Краљевини Србији основано свега седам индустријских предузећа: Творница вунених израда (1882), Фабрика кокса (1884), Фабрика вуненог гајтана (1886), Фабрика палидрваца (1887), Цигларско-цепларска радња (1888), Фабрика металне робе (1888), Циглана (1890), и Фабрика стакла (1889).²⁶

Владине повластице из 1898. године односиле су се на пружање помоћи домаћим радиностима, те је тако повлашћена индустрија била ослобођена разних врста пореза. Упркос свим настојањима државе да домаћа индустрија стане на ноге, успеха није било све до отпочињања Царинског рата са Аустро-Угарском и неуговореног периода, који је трајао од 1906. до 1911. године. За развој српске индустрије од великог значај је била Привилегована извозна банка, као и Прометна банка, која је својим деловањем највише допринела развоју индустрије Краљевине Србије. Прометна банка је посебно финансирала изградњу индустријских постројења, те је тако Управа банке 1901. године одобрила изградњу стругаре Прометне банке.

Две године касније, на обалама Дунава, у функционисање је пуштена Стругара Прометне банке, која је представљала прву већу стругару на територији Краљевине Ср-

25) Драгана Гњатовић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд 2007. година, стр. 66.

26) Никола Вучо, *Привредна историја Србије*, Научна књига, Београд 1955.

бије. Стругара Прометне банке запошљавала је између 120 и 280 радника и била је један од најуспешнијих предузећа дрвно-прерађивачке индустрије у земљи.²⁷

Од финансијских институција Краљевине Србије, које су настојале да помогну индустријски развој земље, треба споменути и Управу фондова у оквиру Министарства финансија. Иако њена улога не може да се мери са приватним финансијским установама које су помогле привредни и индустријски развој Србије, Управа фондова имала је значајну улогу када је реч о закључивању кредита са иностраним финансијским институцијама. Тако је Управа фондова 1910. године закључила уговор са Француском банком за трговину и индустрију о емисији својих заложница у номиналном износу од 30 милиона франака.²⁸ Ово је био први страни зајам Управе фондова. Међутим, како се касније испоставило, овај уговор није закључен по најповољнијим околностима по Краљевину Србију.

5. ФИНАНСИРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Када је реч о самом финансирању војске Краљевине Србије, тадашњи државни буџет Краљевине био је јединствен, али се доста употребљавао израз војни буџет, као део унутар целокупног државног буџета. Као што сам назив каже, државним буџетом су детаљно предвиђени расходи свих државних и јавних институција. Свако министарство, међу којима и министарство војно, имало је обавезу да свој предлог буџета да за наредну годину. У Министарству војном за финансијске послове и за предлагање буџета, било је надлежно Благајничко одељење.²⁹ Године 1890. Влада на челу са Радикалима, смањила је војни буџет са 14.000.092 динара, колико је износио

година, стр.65.

27) Никола Вучо, *Парна стругара Прометне банке на Дунаву 1902-1941. година*, Годишњак града Београда, Београд 1978. година, стр. 295.

28) Драгана Ђатовић, *Стари државни дугови*, Економски институт, Југословенски преглед, Београд 1991. година, стр. 99

29) Велимир Ј. Иветић, *Политичка улога министарства војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године*, Факултет политичких наука, Докторска дисертација, 2013. година, стр. 368.

1887., 1888. и 1889. године, на 9.646.104 динара 1890. године, а затим га незнатно подигли на 11.327.483 динара током 1892. године.³⁰ Слична сума издвајања за војску забележена је и у периоду од 1903. па до 1912. године, када је највише државног буџета одлазило на финансирање војске. “Планирани буџети Министарства војног у овом периоду били су највећи у односу на остала министарства и износили су у годишњем просеку око 23,7% од државног буџета.”³¹

Кредит који је закључила Краљевина са конзорцијумом француских банака 1909. године половично је отишао на изградњу железнице и на наоружавање војске. Овај кредит од 150 милиона француских франака у злату, требао је да представља својеврсну “награду Србији за њено држање у анексионој кризи”, којој – према мишљењу француских дипломата – “још нико није рекао ни хвала.”³² Од укупне суме зајма која је износила 123,75 милиона долара, 56 милиона је утрошено на железницу, а 44 милиона на наоружавање.³³ Важно је нагласити да је то задуживање у једном делу јавности било прилично критиковано, посебно одлазак кредита за наоружавање војске.

6. УТИЦАЈ ИНОСТРАНИХ ФИНАНСИЈСКИХ ИНСТИТУЦИЈА НА ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Поред домаћих финансијских институција које су утицале и помогле привредни развој Краљевине Србије и самим тим допринеле ослобађању економске зависности од Аустро-Угарске, постојале су и иностране финансијске институције, које су својим капиталом доста утицале на привредни развој Краљевине Србије.

30) Слободан В. Ђукић, *Страни утицаји на развој српске војне доктрине 1878-1918*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Докторска дисертација, Београд 2013. година, стр.283.

31) Исто, стр. 408.

32) Борис Н. Кршев, *Јавни дугови и финансијске прилике у Србији до краја Првог светског рата*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2014. година, стр. 138. http://www.civitas.rs/07/article/pdf/Civitas07_article07.pdf, преузето: 05.06.2015. године.

33) Исто, стр.138.

Међу иностраним финансијским институцијама, посебно место припада Француско-српској банци. Са отпочињањем Царинског рата 1906. године, немачки и аустроугарски финансијски утицај бивао је све мањи, док се француски економски и политички утицај повећавао. Године 1910. Француско-српска банка отворила је своје представништво у Београду, које ће бити седиште за простор целе Краљевине Србије. Оснивање Француско-Српске банке било је последица политичких промена у Отоманском царству, изазваних младотурском револуцијом. “У основи Француско-српске банке налазио се француски протестантски капитал, оличен у банкарима Раулу Малеу и Роберу Навилу, који су у Београд дошли из Бејрута, где су били у управи продужнице Царске Отоманске Банке.”³⁴ Када је реч о висини капитала, али и потенцијалу улагања, Француско-српска банка је имала велику предност у односу на друге банке у Србији. Њен капитал доста је улаган у инфраструктуру престонице, али и осталих делова Краљевине Србије.

7. ЗАЈМОВИ ЗА ГРАЂЕЊЕ ЖЕЛЕЗНИЦА (1906. И 1909. ГОДИНЕ)

У оснивању Француско-српске банке учествовала су многобројна финансијска друштва из Париза, међу којима посебно треба споменути *Отоманску Царску банку*³⁵ (БанQUE Империаде Оттоман), која је била њен већински оснивач. Капитал Отоманске царске банке имао је великог удела у изградњи саобраћајне инфраструктуре Краљевине Србије. Године 1906., када је наступило неуговорно стање са Аустро-Угарском, српска влада је тражила зајам од иностраних финансијских установа, у које није био уплетен аустријски капитал. Влада Краљевине Србије овај зајам је закључила са синдикатом швајцарских и француских банака, на чијем челу је била Отоманско-Царска банка.

34) Станислав Сретеновић, *Француско-српски односи у 19. и 20. веку*, Институт за савремену историју, Београд, Октобар 2009. година, стр. 541.
,<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2009/0025-85550904536S.pdf>.

35) Отоманска царска банка је основана после Кримског рата 1863. године, ради ширења финансијског утицаја Велике Британије и Француске на Отоманско царство.

Још један уговор о зајму српска влада је склопила 1909. године, у циљу довршења започетих и грађења нових железничких пруга. Изградња пристаништа на Дунаву била је од великог значаја за економски развој, јер је преко истих Краљевина Србија имала излаз на светска тржишта преко Црног мора.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Економски и политички живот Краљевине Србије од стицања независности на Берлинском конгресу 1878. године, па све до Првог светског рата, карактеришу прилично велике промене. Формирање Србије као државе, прати развој великог броја домаћих финансијских институција, које су прилично помогле економски развој земље. У те институције спадају Привилегована народна банка, Привилегована извозна банка, Прометна банка и низ других финансијских институција.

Међутим, домаће финансијске институције нису биле довољне за економски развој земље, стога је новчана помоћ тражена код великог броја иностраних банака. Новац од кредита који су узимани код страних финансијских институција, највећим делом је одлазио на наоружавање војске и за инфраструктуру, тј. за изградњу железница.

Улагање у војску и наоружање често је било на мети критика тадашње јавности. Кредити које је узимала Краљевина Србија, довели су је до тога да је постала једна од најзадуженијих држава у Европи, пред избијање Првог светског рата. Спољни дуг Србије пред избијање Великог рата износио је 910.292.000 француских франака у злату и 43 милиона златних динара.³⁶ Када је реч о издвајањима за војску, видели смо да је највећи део буџета одлазио у министарство војно, док је знатно мања сума државног буџета била издвајана за друга министарства. Ако погледамо целокупан период од стицања независности 1878. године до избијања Првог светског рата, видећемо да је Србија била прилично

36) Борис Н. Кршев, *Јавни дугови и финансијске прилике у Србији до краја Првог светског рата*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2014. година, стр.141. http://www.civitas.rs/07/article/pdf/Civitas07_article07.pdf.

зависна од иностраног капитала и да је та зависност довела до великог спољног дуга. С' обзиром да је новац највећим делом одлазио на наоружавање војске, разумљиво је због чега је Србија дочекала избијање Првог светског рата као једна од најнеразвијених привредних држава Европе.

Литература

- Алексић Весна, Спрега државе и акционарских банака у Србији до Другог светског рата – пример извозне банке а.д., Банкарство 9-10, 2011. година, стр. 110.
- Алексић Весна, Спрега државе и акционарских банака у Србији до Другог светског рата – пример извозне банке ад, Банкарство 9-10, 2011. година, стр. 112.
- Алексић Весна, Удружење банака Београд и српска финансијско-политичка елита између два светска рата, Банкарство 5-6, 2011. година, стр. 76.
- Алексић Весна, *Београдска задруга и њена улога у привредном развоју Србије крајем 19. и почетком 20. века*, 2012 година.
- Вучо Никола, *Привредна историја Србије*, Научна књига, Београд 1955. година, стр.65.
- Гњатовић Драгана, *Стари државни дугови*, Економски институт, Југословенски преглед, Београд 1991. година, стр. 99.
- Гњатовић Драгана, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд 2007. година, стр. 56.
- Ђукић В. Слободан, *Страни утицаји на развој српске војне доктрине 1878-1918.*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Докторска дисертација, Београд 2013. година, стр.283.
- Иветић Ј. Велимир, *Политичка улога министарства војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године*, Факултет политичких наука, Докторска дисертација, 2013., година, стр. 368.
- Кршев Н. Борис, *Јавни дугови и финансијске прилике у Србији до краја Првог светског рата*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2014. година, стр.138.
- Недић В. Светлана, *Зграда класне лутрије, Наслеђе*, УДК 725.84 (091) (497.11), 2012. година, стр. 41.
- Петровић Ф. Милић, Народна банка Југославије – више архивских фондова у једној институцији, Архив, Часопис Архива Србије и Црне Горе, стр. 22.
- Стојановић Трајан, „Рационализација“ економије малог простора:

- Србија и велике силе 1881. и 1914. године, стр. 5.
- Стојановић Трајан, „Рационализација“ економије малог простора: Србија и велике силе 1881. и 1914. године.
- Таушановић Коста (1854-1902) је био српски политичар и економиста. Био је оснивач Српског бродарског друштва и Класне лутрије.
- Шојић Милан, Бранко Хинић, „130 година Народне банке Србије 1884-2014“, Банкарство 3, 2014. година, стр. 138.

**Ema Kraktus
Sladjana Nikolic**

FINANCIAL INSTITUTIONS OF SERBIA FROM THE END OF NINETEENTH CENTURY UP TO THE SECOND WORLD WAR

Resume

Main objective of the author of this paper was to analyze financial institutions of the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Yugoslavia from the end of the nineteenth century up to the outbreak of the Second World War and their impact on economic development of the state. The author dedicated a great deal of consideration to the issue of economic dependance of the Kingdom of Serbia to Austro-Hungary and to the issue of the impact of domestic and foreign capital on the economic development of the Kingdom of Serbia up to the First World War and its liberation from the financial dependency on the northern neighbour state. The economic development of Serbia in the two abovementioned periods shared many similarities. Economy of Serbia today is in difficult state, just as it was one hundred years before at that time. For the Kingdom of Serbia the exit from the crisis was in lending money to her businessmen, in the promotion of the export and opening of its economy to new markets and in this way it got rid of economic dependency on Austro-Hungary. In contemporary Serbia the economy is heavily dependent on foreign loans and foreing direct investments. To make the problem even worse, these funds are very poorly invested into the development and

production of tradable goods, which should be the basis of economic development. In addition to the analysis of financial institutions of the Kingdom of Serbia the author also analyzed its economy and dependence of the Serbian economy on Austro-hungarian monarchy.

Keywords: economy, industry, loans, bank, stock market, financial institutions, Kingdom of Serbia, Austro-Hungary³⁷

■
* Овај рад је примљен 18. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-танку Редакције 23. новембра 2018. године.